

Olosz Levente

Galíciaiak, borkereskedők és razziák Északkelet-Magyarországon 1918 nyarán

1918 nyarán nagyszabású razziák zajlottak Magyarország északkeleti megyéiben. Dacára a hatóságok magyarázatának, miszerint az árdrágítók visszaszorítását szerették volna elérni, a razziák kizárólag zsidókat érintettek, brutalitásukban pedig addig nem látott méreteket öltöttek. A szakirodalom ez idáig csak néhány bekezdést szentelt az ügynek. Általában a magyarországi neológ zsidóság központi lapja, az *Egyenlőség* tudósításaira hivatkozva a háborús nélkülözés és a társadalmi feszültségek nyomán felerősödött antiszemitizmus lecsapódásának titulálták,¹ vagy a zsidók évszázados kirekesztése eszközének tekintették.² Kétségtelen, hogy az országszerte fellángoló antiszemita retorika is szerepet játszott a zsidók megszégyenítésében, azonban szükségesnek látszik tágabb kontextusban megvizsgálni az eseményeket. Ha így teszünk, a zsidó foglalkozások egyik legrégebbi ágával, a borkereskedelemmel, illetve a magyar közvéleményt a 19. század végétől foglalkoztató galíciaiak mítoszával találjuk szembe magunkat.

A zsidók Tokaj-Hegyalja bortermesztésében és kereskedelmében játszott szerepéről számos áttekintés született, leggyakrabban társadalom-, gazdaság-, illetve agrártörténeti megközelítésben.³ E munkák közös vonása, hogy a zsidókat a tokaj-hegyaljai szőlőtermesztés, borkészítés és kiváltképp a borkereskedelem terén a „fejlődés motorjaként” jellemzik, miközben azt is bemutatják, hogy állandóan konfliktusban álltak a keresztény gazdasági szereplőkkel. A galíciai zsidó bevándorlás korabeli értelmezését és az eltűnt kormányzati reakciókat Konrád Miklós és Stark Tamás foglalta össze⁴ a legátfogóbban.

Jelen tanulmányban az 1918. nyári razziákat a helyi borkereskedelem dinamikájának és a galíciai bevándorlásról kialakult mítoszoknak a kontextusában mutatom be. Ebben az összefüggésben a razziákban a kormányzat etatista gazdaságpolitikája és a galíciaiak ellen használt zsidóellenes retorika csapódott le, amelyek végső soron a tokaj-hegyaljai borgazdaságot súlyos válságba taszították. Álláspontom bizonyításához a zsidó sajtó beszámolóin túl a Pénzügyminisztériumnak küldött, razziákról szóló jelentéseket, a Földművelésügyi Minisztérium vonatkozó iratait, illetve az ügy kapcsán kiobbant, egészen 1918 októberéig zajlott széles körű vitát elemzem.

¹ Stark 2015: 232; Csorba 2017: 127; Kádár-Vági é. n.

² Pelle 2014: 35–36.

³ Komoróczy 1944; Balassa 1975; Hógye 1986; Orosz 2009; Ringer 2015; Ungváry 2016.

⁴ Konrád 2018; Stark 2015.

A RAZZIÁK A ZSIDÓSÁG SZEMSZÖGÉBŐL

Szokatlan eljárás vette kezdetét 1918 júniusában Sátoraljaújhelyen. A rendőrség „az árdragítók elleni razzia” címszó alatt egyre-másra bolygatta meg a város polgárainak életét. A hatósági szigor az új rendőrkapitány kinevezésével vette kezdetét. Petrovay Ákos már hivatalának elfoglalásakor leszögezte szándékait: „Az idegenek nyilvántartása fokozott feladatot ró a hatóságokra, amely feladatnak a jelenben csak úgy felelhet meg, ha akaratán kívül a tisztességes elemeket is molesztálja.” Igyekezett azért megnyugtatni a lakosságot, hogy beosztottjait a „közönséggel szemben udvarias és tapintatos viselkedésre” fogja instruálni.⁵ A rendőrkapitány az idegenek alatt elsősorban azokat a kereskedőket értette, akik a tokaj-hegyaljai és az északkelet-magyarországi régió borai miatt látogattak Sátoraljaújhelyre, s akiknek a híre még a fővárosba is eljutott.⁶

Sátoraljaújhelyen, a Központi Kávéházban üzletelő „idegen” borkereskedőket a csendőrök először június végén kísérték a rendőrség épületébe, ott pedig adóztatás címen hadikölcsön jegyzésére kényszerítették őket. Az első eset még nem okozott nagy felzúdulást az ellenőrzésekben és razziákban bővelkedő háborús mindennapokban, bár a város képviselő-testületi ülésén kifogást emeltek ellene.⁷ Egy szemtanú véleménye szerint a „zsidóhajszának” nem is az igazoltatás volt a célja, csak rá akartak ijeszteni a zsidókra.⁸

Sokkal nagyobb visszhangot váltott ki a július 16-ai razzia, amely kizárólag zsidó személyeket érintett, annál is inkább, mivel az izraelita szefárd imaházban tartott istentisztelet közben történt. Az istentiszteletről még az öreg rabbit, Teitelbaum Lipótot is elhurcolták – a csendőröket még az sem hatotta meg, hogy hivatkozott virilis státuszára, „szeplőtlen múltjára, politikai megbízhatóságára”.⁹ A hatóságok a razzia indokál a borkereskedelemben elkövetett árdragítást adták meg. Legrészletesebben a *8 Órai Újság* foglalta össze az eseményeket:

„A csendőrkülönítmény parancsnoka [...] felszólította az imádkozókat, hogy azonnal hagyják abba az istentiszteletet és mindenki úgy, ahogy van, lépjen ki a padból és álljon sorba. [...] A csendőrök ellepték a padsorokat és úgyszólván minden embert külön-külön ráncigálva ki onnan, kényszerülnek, hogy álljanak be a sorba. A hitközség higgadtabb vezetői könyörögtek a csendőrkülönítmény parancsnokának, hogy engedje legalább az istentiszteletet befejezni és akkor ők garantálják, hogy az egész gyülekezetet egytől-egyig rendelkezésére bocsátják a hatóságnak. Sem a kérés, sem a könyörgés nem használt.”¹⁰

⁵ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. július 3. 1.

⁶ *Pesti Napló* 1918. június 4. 3.; *Az Újság* 1918. május 19. 15.

⁷ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. június 29. 1.

⁸ *Egyenlőség* 1918. július 13. 3.

⁹ *Egyenlőség* 1918. augusztus 10. 2.

¹⁰ *8 Órai Újság* 1918. július 23. 3.

A végül előállított három vádlott ügyét gyorsított eljárás keretében két héten belül tárgyalásra tűzték ki, ahol mindannyiukat felmentették, sőt az ellenbizonyítékoknak köszönhetően két esetben az ügyészség volt kénytelen ejteni a vádat.¹¹

Július végétől egy héten át tartó, az addigiakhoz kivitelezésében hasonló, de méreteiben átfogóbb és földrajzi lefedettségében kiterjedtebb razziára került sor Északkelet-Magyarországon. Ez Sátoraljaújhelyen kezdődött július 28-án, és tíz napon át folytatódott az északkeleti megyék nagyobb városaiban.¹² Az eljárást minden településen egy határrendőrökből, katonai rendőrökből és pénzügyi tisztviselőkből álló bizottság végezte. Mivel jogköréből adódóan a Magyar Királyi Határrendőrség a határ menti önkormányzatok rendvédelmi testületeinek egy részét bevonhatta a határőrizeti teendők ellátásába,¹³ így a nagyobb településeken a csendőrség segítségét is igénybe vették. A fellépés egységes mintát követett: az utcán, kávéházakban, templomokban és pályaudvarokon tartózkodó zsidó férfiakat összegyűjtötték, majd a városok főterére terelték, ahol igazoltatták, „megadóztatták” őket, végül többüket letartóztatták vagy kiutasították.¹⁴

Az akció kínos incidensek sorát szülte, ami abból adódott, hogy elsősorban helyi illetőségű, magyar állampolgárságú zsidókat inzultáltak. Miskolcon például az egyik kávéházban a katonai rendőrség egy Mezei Miklós nevű biztosítási hivatalnokot egymás után kétszer igazoltatott. „Mezei tiltakozott a molesztálás ellen, amitől olyan botrány támadt, [...] a botrány még inkább elfajult volna, ha egy véletlenül jelenlévő bíró meg nem akadályozza, hogy Mezeit előállítsák.”¹⁵ Mátészalkán a rendőrök a helyi rabbittól azt követelték, hogy „nyitassa fel a templomot, »nincs-e ott elrejtve zsidó«”.¹⁶

Az igazoltatás során, amennyiben a kinézet nem szolgált teljes bizonyossággal (hiányzott a kaftán és a szakáll), megkérdezték a férfiakat a vallásukról, az izraelitákat pedig igazolás címen elkísérték.¹⁷ Egy beszámoló szerint Sátoraljaújhelyen „minden idegen borkereskedőt és a zsidó hitvallású férfi egyéneket letartóztatták, több embert a templomban, és vitték kihallgatásra, kihallgatás után pedig vizsgálati fogságban is tartották őket”.¹⁸ Egy másik sátoraljaújhelyi tanú így vallott sérelmeiről:

„A katonai rendőrök minden zsidó hitűt, kivétel nélkül igazolásra szólítottak fel és dacára, hogy az okiratait, illetve igazolványait rendben találták, bekísérték az illetőt a rendőrségre, kávéházból, vendéglőből, de csakis Mózes vallását. Minden áthaladó

¹¹ *Egyenlőség* 1918. augusztus 3. 10.

¹² A razzia a következő településeket érintette: Bártfa, Beregszász, Érmihályfalva, Kisvárd, Mátészalka, Mezőlaborc, Miskolc, Munkács, Nyírbátor, Nyíregyháza, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Szatmárnémeti, Szerencs, Tokaj és Ungvár.

¹³ Parádi 2016: 45.

¹⁴ *Egyenlőség* 1918. augusztus 10. 1–2; *Zsidó Szemle* 1918. augusztus 23. 5–6.

¹⁵ *Miskolczi Napló* 1918. július 31. 3.

¹⁶ *Egyenlőség* 1918. augusztus 10. 3.

¹⁷ *Zsidó Szemle* 1918. augusztus 23. 8.

¹⁸ *Sárospatak* 1918. augusztus 4. 1.

vonatról igazolás nélkül csoportosan szállították le a zsidókat, s úgy vezették őket egy bizottság elé. [...] A katonai rendőrök bizonyára parancsba kapták, hogy csakis zsidót cipeljenek be, kiknek javarészt a szakállról lehet felismerni. [...] Akinél nagy összeg pénzt találtak, lefoglalták. Egy csendőrfőhadnagy a zsidók csoportjához sietett és kétszer közük rúgott hatalmas erővel és épp egy szegény beteges, fájós lábú zsidót rúgott meg. A katonarendőrök is verték kézzel, lábbal, fegyverrel és lökdösték e szegény testvéreinket.”¹⁹

Minden tapintatot nélkülözve jártak el a zsidó vallás kiemelt ünnepén, jom kippur napján, Máramaroszigeten. A különböző irányzatokhoz tartozó zsinagógákat a rendőrök és a csendőrök a szertartások alatt vették körbe, majd az ott tartózkodó férfiakat összegyűjtötték és igazoltatták. Az *Egyenlőség* így számolt be az eseményekről: „Letartóztattak több embert, akinek az ünnep miatt nem volt kéznél az igazolványa. Megakadályozták az asszonyokat, hogy az elhozott igazolványokat férjeiknek átadhassák, sőt az asszonyokat a templomba be sem engedték. Több asszonyt puskatussal véresre vertek.”²⁰ A csendőrök a razziát taszigálások, lökdösődés közepette végezték, egyes beszámolók szerint még a „fegyvert készenlétbe” parancs is elhangzott.²¹

A zsidó lakosok elleni fellépés sokkolta a zsidó közvéleményt. Az *Egyenlőség* az oroszországi zsidóellenes hatósági razziákhoz, az oblavákhoz²² hasonlította a történeteket, a lap főszerkesztője, Szabolcsi Lajos egyenesen középkori és törzsi állapotokat emlegetett: „szabad-e egy jogállamban úgy bánni emberekkel, ahogy a Pamlényi csendőrei bántak a zsidókkal, vagyis úgy, ahogy az körülbelül az ausztráliai vad törzsek között szokás?” Felháborítónak találta, hogy a hatóságok a galíciaiak ellen kialakult negatív sztereotípiákra hivatkozva igyekeztek legitimálni a fellépést. A cionista nézeteket propagáló *Zsidó Szemle* újságíróját az eljárás szintén a középkori inkvizíciós módszerekre emlékeztette.²³ Székely Ferenc udvari tanácsos vezetésével a sátoraljaújhelyi hitközségek küldöttsége a miniszterelnöknél arról panaszkodott: „Sátoraljaújhelyen nem árdrágítókat és nem katonaszökevényeket keresnek, hanem felekezeti jellegű pogromokat rendeznek, melyek semmivel sem menthetők és semmivel sem magyarázhatók.” A miniszterelnök gyors rendteremtésre tett ígéretet.²⁴

Az incidens hatására az asszimiláció iránt elkötelezett zsidóságnak szembe kellett néznie azzal, hogy magyarságtudatuk ellenére környezetük zsidóként kezeli őket, így csak ennek tudatosításával léphetnek fel a „a terjeszkedő antiszemita

¹⁹ *Egyenlőség* 1918. augusztus 10. 2.

²⁰ *Egyenlőség* 1918. szeptember 21. 1–2; uo. 1918. szeptember 28. 1–4.

²¹ *Máramarosi Független Újság* 1918. szeptember 21. 1–2.

²² Orosz szó, a zsidók elleni razziát jelenti. Oroszországban a 19. század végén és a 20. század elején lezajlott oblavák során a hatóság emberei betörték a zsidók házaiba, templomaiba. Szélsőséges esetekben a nyílt utcákon tüzet vezényeltek a zsidó tömegekre.

²³ *Zsidó Szemle* 1918. augusztus 23. 5–6.

²⁴ *Egyenlőség* 1918. augusztus 10. 12; *A Nap* 1918. augusztus 9. 3.

áramlattal” szemben.²⁵ Nem véletlen tehát, hogy a zsidó önvédelem gondolatát Székely Albert sátoraljaújhelyi ügyvéd és politikus vetette fel először. Ő a sajtóban elharapódzó zsidógyűlölet és hatósági antiszemitizmus visszaszorítására akart eszközt adni a zsidóság kezébe. Az egykor a 48-as Függetlenségi Pártban politizáló és magyarságát büszkén vállaló Székely 1918 júliusában tette közzé felhívását egy „Önvédelmi Liga” nevű szervezet megalakítására. Mint írta: „Összeszorul a szívem, könny pereg le szemeimből, hogy elvész minden, amit életcéllal tűztem ki, hogy testem minden idegszálával, lelkem minden hevével igaz, hű, tősgyökeres magyar legyek, de egyszersmind igaz, igazi, hűséges, buzgó zsidó.”²⁶

A RAZZIA AZ ORSZÁGOS KÖZVÉLEMÉNY ÉS A HELYI KÖZIGAZGATÁS SZEMSZÖGÉBŐL

Az első sátoraljaújhelyi razziák kapcsán a kapitalizmust és liberalizmust a zsidókérdésen keresztül kritizáló *Alkotmány* című nemzeti-keresztény hetilap az esetet még kivizsgálásra érdemesnek ítélte, mivel „a rendőrség a vallásuk gyakorlása közben lépett föl a zsidók ellen”.²⁷ Azonban hamar megtalálták azt a magyarázatot, amely kizárta a felekezeti sérelem elkövetésének lehetőségét: mivel a „galíciaiak, szélhámos zugkupecsek, kaftános borüzérek” a Központi Kávéház melletti bóher iskolát használják illegális üzletkötésre, a csendőrök oda hatoltak be igazoltatás céljából. Ekkor „a meglepett börzézők a fajuktól megszokott találékonyssággal mit tehettek volna egyebet? – hamar fejükre kapták az imaszíjat és imádkozni kezdtek”. A cikkíró szerint az eljárás eredményeként 25 személyt utasítottak ki az országból árdrágító üzelmek miatt.²⁸ Búza Béla helyi ügyvéd és újságíró hasonló történet felvázolásával állt ki a razziák jogossága mellett, továbbá leszögezte, hogy az üzérek „improduktív elemek”, mivel a kereskedelem alapfogalmával ellentétben nem az árut juttatják el a termelőtől a fogyasztóig, hanem a borrhésvények adásvételéből gazdagodnak meg.²⁹

Egyes budapesti sajtóorgánumok továbbra is a razzia antiszemita jellege mellett érveltek,³⁰ amelynek az említett hitközségi küldöttség is nyomtatékot adott, mivel kérte a Zemplén megyei zsidóság elleni zaklatások beszüntetését.³¹ Az eseményeket boncolgató hozzászólók elsősorban az árdrágítással vádolt csoport, vagyis a *galíciaiak* kérdésében feszültek egymásnak. A Galíciából vagy Oroszországból bevándorló, elmagyarosodni nem hajlandó vagy arra képtelen, ám gazdasági tevékenységével a keresztény lakosságot anyagilag megkárosító zsidók

²⁵ *Egyenlőség* 1918. július 6. 1–2.

²⁶ *Egyenlőség* 1918. július 6. 3.

²⁷ *Alkotmány* 1918. június 23. 13.

²⁸ *Alkotmány* 1918. július 26. 8.

²⁹ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. július 27. 1.

³⁰ *8 Órai Újság* 1918. július 23. 3; uo. 1918. július 31. 4.

³¹ *Egyenlőség* 1918. július 27. 12.

mítosza a 19. századtól élt a magyar politikai elit gondolkodásában. Annak ellenére, hogy a tényleges bevándorlás az 1860-as évektől megszűnt, vagy legalábbis jelentéktelen szintre csökkent, a közvélemény továbbra is a „kazároknak” nevezett galíciaiak beözönlését vizionálta.³² A Széll Kálmán-kormány által 1903-ban benyújtott, *A külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról* szóló törvény kimondotta a galíciai zsidó bevándorlás korlátozásáért született. Mivel ilyen bevándorlók alig jöttek az országba, a törvénynek nem lett érdemi hatása, leszámítva a határrendőrség felállítását, amely a tárgyalat razziákban is döntő szerepet kapott. A törvény a galíciai bevándorlás percepciójára semmilyen hatást nem gyakorolt, az antiszemita lapok és röpiratok továbbra is a „kazárok” beözönléséről és üzelmeiről írtak.³³

Galícia és Bukovina 1914-es orosz lerohanása következtében 15–20 ezer osztrák állampolgárságú galíciai zsidó menekült Magyarországra, akiknek többsége Budapestre érkezett. A köztudatban amúgy is negatív előjellel kezelt kaftános, szakállas, pajeszos zsidókat a közvélemény hamar összekapcsolta a növekvő áruhiánnyal, a mélyülő inflációval és az egyéb háborús problémákkal. Ezután a bűnbakká tett csoport tagjait előszeretettel illették az „uzsorás”, „árdrágító” és „katonaságot kerülő” jelzőkkel.³⁴ Mi sem érzékelteti ezt a jelenséget jobban, mint a *Budapest* sajtóorgánum cikke, mely szerint a háború első éveiben „a rendőrség alig akadt olyan árdrágítási ügyre, amelyben a lánckereskedelem néhány tagja ne galíciai menekült lett volna”.³⁵ Annak ellenére, hogy 1915-ben a magyar kormány a menekültek többségét osztrák területekre küldte, és csak azok maradtak az országban, akik időközben munkához jutottak, a sajtóban továbbra is tömeges jelenlétükről cikkeztek, és az irányukban táplált ellenszenv sem csökkent.³⁶ 1918 nyarán a budapesti rendőrség több razziát is tartott azoknak a galíciaiaknak a felkutatására, akik az országban illegálisan tartózkodtak. A „jobb módú galíciaiaktól” lefoglalt és rejtegetett közszükségleti cikkek, valamint a letartóztatott külföldi állampolgárok ténye csak megerősítette a közvéleményt a bűnösségükről.³⁷

Ebben a kontextusban nem meglepő tehát, hogy a felvidéki vármegyékben lezajlott razziahadjáratot is a galíciai árdrágítók visszaszorításával indokolták. Olyan vélemény is akadt, miszerint a fővárosból a rendőrség által kiűzött galíciaiak „a felsőmagyarországi városokban telepedtek le és az utóbbi időben

³² A lakosság azért érzékelhetett folyamatos bevándorlást, mivel a 19. század közepéig a különböző letelepedési korlátozások miatt a galíciai zsidók először határ menti megyékben, többnyire falun telepedtek le. A 19. század második felétől indultak meg a magyarok lakta megyék felé. Az ország belsejében élők ezt a folyamatot szubjektíven bevándorlásnak élték át, ami valójában egy belföldi migráció volt. Ezt csak tetézte a zsidók magas természetes szaporulata, ami szintén a bevándorlás gyorsulásának illúziójával hathatott. Mindeközben a valóságban a 19. század végétől a zsidók kivándorlása nagyságrendileg meghaladta a bevándorlás mértékét. Varga 1992: 72–74; Pietsch 1999: 31.

³³ Konrád 2018: 31–59.

³⁴ Borbély 2018: 52–54.

³⁵ *Budapest* 1918. augusztus 23. 4.

³⁶ Stark 2015: 230–231.

³⁷ *Az Est* 1918. augusztus 23. 2; uo. 1918. augusztus 31. 3; uo. 1918. szeptember 7. 2.

talán egyébbel sem foglalkoztak, mint boreladásokkal”.³⁸ A legtöbb sajtótermék a határrendőrség nyilatkozatait minden kritika nélkül alapul véve, nagy megelégedettséggel számolt be a rajtaütésekről. A tudósítások közös vonása továbbá, hogy az akció elrendelését Wekerle Sándor belügyminiszteri tisztséget is gyakorló miniszterelnökhöz kötötték, illetve azt mind morális, mind pedig anyagi szempontból jelentős sikerként könyvelték el. A tudósításokban a sátoraljújhelyi borbörzében folyó „illegális tevékenységet” kiemelt helyen kezelték.

Az egyik budapesti lap szerint a razziák célja „az alkalmatlan idegeneknek az ország területéről való eltávolítása, elrejtett élelmiszerek és közszükségleti cikkek feltárása, főképpen pedig kóbor és alkalmatlan üzerek ügyleteinek megadóztatása”. A *Kassai Újság* ennél egyértelműbben fogalmazott, ugyanis a „nyakunkon élösködő és árdrágító galíciaiak megfékezésével” indokolta a hatósági vasszigort.³⁹ A tudósítások szerint a hatóságok a kitűzött célt tökéletesen teljesítették, mivel a galíciai üzerektől meseszerű pénzösszegek kerültek elő.

„[...] milliós üzletekről szóló kötlevelek kerültek elő a kaftánokból, rengeteg pénzt szedtek elő a zsíros ruhák béléseiből és alig egy óra alatt két milliónál is nagyobb összegű készpénz látott napvilágot a meglepett üzerektől. Ez volt a forgótöke, amellyel dolgoztak és ami soha, adóbevallás tárgyát nem képezte [...]”.⁴⁰

Sátoraljújhely kapcsán a *Pesti Napló* megjegyezte:

„Sátoraljújhelyen például több napon át is dolgozott a különítmény, a Központi Kávéházban lévő borbörze üzerei rengeteg dolgot adtak. Annyi galíciai menekült gyűlt össze ezen az egy helyen, hogy el sem fértek a kávéházban és kiszorultak az utcára, ahol a déli órákban még a kocsiközlekedés is megakadt.”⁴¹

A razzia tényleges eredményeit is kiválóra értékelték. Hatalmas mennyiségű rejtett áru felderítése mellett jelentős pénzbevételekről számoltak be. Csak Sátoraljújhelyen kétszázezer korona adót szedtek be, az összérték pedig elérte az egymillió-kétszázezer koronát.⁴² A tudósítások szerint azért is hozhatott ilyen busás eredményt az eljárás, mivel „az alkalmi üzletkötések tényének megállapítása most igen könnyen ment, mert ezeknek a kóbor üzereknek zsebe árumintával, körlevéllel és más, az üzletkötéshez szükséges nyomtatványokkal volt tele”.⁴³ Mindemellett a sajtóbeszámolók siettek megjegyezni, hogy a kártékony galíciaiak ellen végzett vizsgálatban a helybeli magyar zsidók nem kompromittálódtak, csak

³⁸ *Az Újság* 1918. augusztus 11. 7–8.

³⁹ *Kassai Újság* 1918. augusztus 13. 3.

⁴⁰ *Az Újság* 1918. augusztus 11. 7–8.

⁴¹ *Pesti Napló* 1918. augusztus 10. 9.

⁴² *Friss Újság* 1918. augusztus 13. 2.

⁴³ *Pesti Napló* 1918. augusztus 10. 9.

elenyésző számban sikerült rájuk az üzérkedést rájuk bizonyítani. A *Kassai Újság* szerkesztője például arra figyelmeztette a magyar zsidókat:

„Nagyon rossz szolgálatot tesznek a fogadatlan prokátorok, akik mindig a zsidóság nevében védik azt a [galíciai] hadat. Sem kulturális, sem erkölcsi, sem faji szolidaritást nem fűzhet magyar ember hozzájuk, és akik a galíciaiak bűnét a felekezeti immunitás köpenyegével takargatják, azok azt a szörnyű félreértést keltik, hogy a zsidóság valami nemzetközi maffiát, valami fekete, misztikus és egyben rabló szövetséget jelent [...]”⁴⁴

Az *Egyenlőség* főszerkesztője, Szabolcsi Lajos helytelenítette a galíciaiak elleni uszítást. Szerinte a hadjárat alapja „az a pszichológiai feltevés, hogy a közvélemény, mihelyt hallani fogja, hogy csak galíciaiakról van szó, szemet huny és helyesel. A galíciai tudvalevőleg vogel frei, az, nemde, mind bűnös. Az, ugyebár, valamennyi gonosztevő. Azt szabad üldözni, arra lehet vadászni, azt egyszerűen meg kell semmisíteni.”⁴⁵ A zsidó sajtón kívül is megszólalt néhány, a razziákat elítélő hang. A *8 Órai Újság* például súlyos túlkapásokról írt, amelyek a sátoraljaújhelyi polgárok biztonságát veszélyeztetik.⁴⁶

A zsidó lakosok elleni fellépés nemcsak a zsidó közvéleményben okozott felzúdulást, de még a közigazgatás helyi képviselői, politikusok, illetve helyi lakosok is felemelték szavukat a jogtalanak gondolt intézkedéssorozat ellen. Máramarosszigeten a polgármester és a rendőrkapitány-helyettes „a legmélyebb megbotránkozásuknak adtak kifejezést, másrészt kijelentették, hogy a sérelem nemcsak a zsidóságot érte, hanem a város közigazgatási hatóságát is, különösen azért, mert mind a mai napig még csak tudomásuk sem volt arról, hogy a város területén katonai rendőrség van, s hogy ez működik is”.⁴⁷ Nemcsak elvi neheztelésről volt szó, a határrendőr-kapitányságok a törvény értelmében kötelesek voltak tevékenységükről a területileg illetékes vármegyei főispán, illetve a szolgabírókat informálni.⁴⁸ Sátoraljaújhelyen augusztus 3-án a „vármegye színe-javát” képviselő deputáció kereste fel Zemplén vármegye főispánját, gróf Széchenyi Györgyöt,⁴⁹ ahol szokatlan indulattal adtak hangot tiltakozásuknak. A történetet követően több fórumon is felmerült a gyanú, miszerint a főispán „felekezeti izgatás céljából” rendelte el a szokatlan eljárást.⁵⁰ A főispán a vádak tagadta, a felelősséget a főügyészségre és meg nem nevezett „felsőbb körökre” hárította.⁵¹ A védekezés őszinteségéhez már csak azért sem férhet kétség, mivel a főispán is (nem nyilvános) tiltakozó levelet írt a földművelésügyi miniszterhez, amelyben

⁴⁴ *Kassai Újság* 1918. augusztus 15. 1.

⁴⁵ *Egyenlőség* 1918. augusztus 17. 1–3.

⁴⁶ *8 Órai Újság* 1918. augusztus 3. 5.

⁴⁷ *Máramarosi Független Újság* 1918. szeptember 21. 1–2.

⁴⁸ Parádi 2016: 49.

⁴⁹ *Egyenlőség* 1918. augusztus 10. 3.

⁵⁰ *A Nap* 1918. augusztus 9. 3.

⁵¹ Csorba 2017: 127; *Sárospatak* 1918. augusztus 18. 1.

helytelenítette a galíciai borkereskedők elleni „jogalap nélküli zaklatást”, főleg mert az események hatására a régióban a borkereskedelem teljesen megszűnt.⁵²

A RAZZIA A FINÁNCOK SZEMSZÖGÉBŐL

Az augusztus végi razziákban az állami nyomozó hatóságok és erőszakszervek mellett a pénzügyi hatóság emberei is részt vettek, akik részletes jelentésben számoltak be tapasztalataikról és elért eredményeikről. Ezek a jelentések igencsak ellentmondanak a razziát elsöprő sikerként beállító sajtóhíreknek, mivel a galíciai üzerek visszaszorítását és az adóztatás mértékét egyaránt kudarcként értékelték. A dokumentumokból valószínűsíthető, hogy a razziák elrendeléséhez azok a feljelentések szolgáltak indokul, amelyek közül egyet 1918. július végén egy abaújszántói polgár, egy másikat pedig az eperjesi pénzügyi igazgató küldött a Pénzügyminisztériumnak. Ebben vázolták a már jól ismert képletet, miszerint a Sátoraljaújhelyen működő borbörzén papíron veszik s adják az árut, ezzel a spekulációval pedig egyesek milliókat keresnek. Mivel az eperjesi pénzügyi vezető az eszközeit kevésnek ítélte az adóelkerülés felgöngyölítéséhez, így kérte a pénzügyminisztert, hogy „detektíveket küldjenek ki, akik az ottani börzeszerű kávéházi borborgalmat megfigyeljék, az üzletben részvevő személyét esetleg forgalmukat megállapítják, így olyan adatokhoz jussunk, amelyek legalább az adókimutatásnál felhasználhatók”.⁵³ Ezek után a razziát szokatlan gyorsasággal a Pénzügyminisztériumban, „szóbelileg kiadott rendelet alapján” rendelték el, július 27-én.

Már a sajtóban belengetett milliós beszédett adóbüntetés sem állja meg a helyét, mivel a valóságban számottevően kevesebb gyűlt össze, pontosan 988 198 korona. Míg az összeg nagyobbik része készpénzben folyt be, addig másik felét a „hatósági őrizetbe vett árukészletek lefoglalása” biztosította.⁵⁴ A beszédett pénzügyösszegeket pedig több esetben az ügy tárgyalásáig letétbe helyezték. A sátoraljaújhelyi 200 ezer forintos adót (amiből csak 160 ezer folyt be ténylegesen) 18 embertől hajtották be, de több kisebb helységben „megadóztatás alá vonható egyént” nem tudtak előállítani, így Érmihályfalván, Sárospatakon, Mezőlaborcon vagy épp Nyírbátorban.

A parancs alapján a razziákban részt vett hatósági személyek mindent megtettek „a külföldi lánckereskedők és üzerek” felkutatásáért és megadóztatásáért. Mindazonáltal ilyen személyeket csak elvétve találtak, kénytelenek voltak beérni

⁵² MNL OL K 184 2116 cs. 1919/21. t. 138 723/1918. ü.sz. Széchényi főispán levele a földművelésügyi miniszternek, 1918. augusztus 6.

⁵³ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6435/1918. P.M. Spira Henrik levele a pénzügyminiszternek. Abaújszántó, 1918. július 25; uo. 18 439 sz. I/1918 ü. Az eperjesi pénzügyi igazgató levele a pénzügyminiszternek. Eperjes, 1918. július 22.

⁵⁴ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6057/1918. Jelentés a felső-magyarországi árdrágítók megadóztatása tárgyában.

a magyarországi zsidó kereskedők átvizsgálásával és minden kisebb vétség miatt kirótt büntetésekkel. A Szatmárnémetibe kiküldött adószedő így írt erről:

„Az első razzia alkalmával összefogott 40-50 ember fele utcai kolduló zsidókból, fele pedig talmudista növendékekből, s magukat adózás szempontjából teljesen igazoló ottani, legális kereskedőkből állott. [...] A heti vásáron három olyan egyént találtunk, akiket megadóztatni lehetett, [ezek] csakis mind szegény, és kisebb üzletrésztű ügynökök voltak.”⁵⁵

Ungváron húsz személyre róttak ki büntetést, közülük csupán hat volt külföldi (öt galíciai, egy jeruzsálemi). A munkácsi bizottság sem tudott biztatóbb eredményről beszámolni:

„[...] a rendőreink és detektívjeink csaknem kizárólag belföldi honosok készleteit fedezték fel, mely készletek a legtöbb esetben oly árukból álltak, amelyek bele tartoznak az illető egyének által üzött és megadóztatott kereskedelmi ág árucsoportjába, adóztatás szempontjából tehát eljárásnak helye nem lehetett. Tisztán a véletlennek köszönhető, hogy két-két adózatlan bel- és külföldi honos mégis találtatott. [...] A két ízben tartott vasúti razziánkon, mást, mint helybéli, vagy környékbeli adózó polgárokat, legfeljebb kivételesen egy-két külföldit és túlnyomó részt csavargó, üreszebű koldusokat, előállítani nem sikerült.”⁵⁶

Bártfán is csak a belföldi kereskedőket tudták felelősségre vonni. Ott az indíték az árukészleteikkel való visszaélés volt, tulajdonképpen a „be nem jelentett árut dugták el vagy árdrágítás céljából halmoztak fel árut”.⁵⁷ A Tokajra és Szerencsre kiküldött felügyelő is kénytelen volt beismerni, hogy „az adóalanyok részben helybeli iparigazolvánnyal nem bíró, alkalmi üzleteket kötő lakosok, részben átutazók voltak. Ügynevezett külföldi galiciáner megadóztatása azonban egyetlen egy esetben sem volt eszközölhető.”⁵⁸ Mivel megadóztatni kívánt alanyokra ritkán akadtak, egyes bizottságok saját törvényben megszabott keretüket átlépve igyekeztek megfelelni feletteseik elvárásainak. Így például Ungváron az igazoltatott zsidó személyeknél talált nagyobb összeg is elegendő volt az adó kivetéshez, mivel „alapos volt a gyanú, hogy az adó alapja eltitkoltatott”.⁵⁹ A pénzügyi szakembereket nem győzte meg annak a húszéves zsidó fiatalembernek az állítása sem, aki

⁵⁵ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M. Jelentés a [szatmárnémeti razziáról] a pénzügyminiszternek.

⁵⁶ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M. Jelentés [a munkácsi razziáról] a pénzügyminiszternek.

⁵⁷ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M. Jelentés [a bártfaai razziáról] a pénzügyminiszternek.

⁵⁸ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M.24. Jelentés [a szerencsi és tokaji razziáról] a pénzügyminiszternek.

⁵⁹ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M.24. Jelentés [az ungvári razziáról] a pénzügyminiszternek.

7000 koronával akart a családja kocsmájának pálinkát vásárolni. Az alábbiakra hivatkozva büntették meg 1766 koronára:

„Ezen állítás még valószínűnek sem minősíthető, mert föl nem tételezhető, hogy félnek önálló foglalkozása 20 éves korában nem lenne. Különben is köztudomású, hogy Nyíregyháza városát és környékét az utóbbi időben bor és egyéb ügynökök teljesen ellepték és teljes joggal feltehető, hogy a fél ezek sorába tartozik.”⁶⁰

A fináncok változatos magyarázatokat kínáltak a kudarcos eredmények elkendőzésére. Többségük a galíciai zsidókról hallott sztereotípiákra építve a titkolózó magatartásukat, alattomos személyiségüket és mindent behálózó kapcsolatrendszerüket okolták. A szatmári kiküldött például arról panaszkodott, hogy a helyiek a szállodában felismerték a rendőröket, ebből kifolyólag „a környékbeli galíciai üzerek erről értesítve is lettek a szállodás részéről”.⁶¹ A bártfai állapotok leírásában még inkább tetten érhető a zsidókkal szembeni elfogultság:

„A tapasztalat szerint nagyon sok külföldi fordul meg Bártfán a fürdő használat leple alatt üzletkötés céljából. Ezen üzleteket a lengyel (ortodox) zsidók csakis a teljesen megbízható bártfai lengyel zsidókkal kötik meg, de a legnagyobb titokban. Az üzletekről és az egyenekről a detektívek és a helybeliek a legnagyobb erőfeszítés mellett sem képesek tudomást szerezni, mert a zsidóság borzasztóan bizalmatlan, titkolódzó és összetartó.”⁶²

Ezzel szemben néhány jelentésvető az eljárás silány előkészítésére és kivitelezésére vezette vissza a kudarc okait. A Munkácsra kiküldött pénzügyi segédtitkár nemcsak az „akció rendszertelen és kellő előkészítés nélküli” megszervezésére mutatott rá, hanem a rendőrfogalmazók felkészületlenségére is, akiknek „semmiféle pozitív adat arra vonatkozólag rendelkezésükre nem állott, hogy lánckereskedő és csempészkedő külföldieket hol és mily nyomok alapján kutassanak fel”.⁶³ Ezzel a véleménnyel többen is egyetértettek. Az a tény sem segítette munkájukat, hogy a korábbi razziák miatt „a spekulánsok elkerülik a városokat”, így – jegyezte meg egyikük – „a folyamatba tett szélesebb irányú katonai és csendőri nyomozások, s igazoltatások, az üzérkedőknek, a galíciai spekulánsoknak táborát elrejtik”.⁶⁴

A pénzügyőrök leginkább mégis arra panaszkodtak, hogy a határrendőrség kiküldöttjeivel ellentétben őket nem részesítették külön javadalmazásban, csupán

⁶⁰ OMKE – Magyar Kereskedelmi Egyesülés Hivatalos Lapja 1918. október 6. 4.

⁶¹ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M. Jelentés [a szatmárnémeti razziáról] a pénzügyminiszternek.

⁶² MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M. Jelentés [a bártfai razziáról] a pénzügyminiszternek.

⁶³ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M. Jelentés [a munkácsi razziáról] a pénzügyminiszternek.

⁶⁴ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6434/1918 P.M. Jelentés [a beregszászi razziáról] a pénzügyminiszternek.

fizetésükre és napidíjpotlékra tarthattak igényt, ennél fogva összeségében „a kiküldetésre tetemesen ráfizettek”. A Pénzügyminisztériumban elismerték a panaszokat, így a kiküldetésben részt vevők számára utólagosan 400 korona jutalmat állapítottak meg.⁶⁵

A RAZZIA A BORTERMELŐK SZEMSZÖGÉBŐL

Tokaj-Hegyalja múltja elválaszthatatlan a borkészítés és -kereskedelem történetétől. Évszázadok óta a „borok legnemesebbikével”, az itt készített aszúborral arattak fényes sikereket, elsősorban külföldön. A 17. századtól a tokaj-hegyljaji borok felvevőpiaca Lengyel-, Porosz- és Oroszország volt. A 18. században az aszúborokat előszeretettel fogyasztották az orosz uralkodók I. Pétertől II. Katalinig bezárólag.⁶⁶ Az északi országokból érkezett kereskedők mellett a régióba mind nagyobb számban betelepülő zsidóság is bekapcsolódott a borkereskedelembe, akik folyamatosan törekedtek arra, hogy a kereskedelem mellett a borkészítésből is kivegyék részüket, így a 19. század végére jelentős, mintegy 20–30%-os részesedést szereztek a szőlőültetvények és borospincék tulajdoni hányadában.⁶⁷

A fogyasztási szokások megváltozása, de még inkább Közép-Európa geopolitikai átalakulásának⁶⁸ nyomán a 18. század végén a lengyel és orosz borkivitel hanyatlásnak indult, az aszúbor árában jelentős csökkenés állt be. A válság miatt azonnal elkezdődött a bűnbakkeresés, s ezt a megye elöljárói a borkereskedelmet részben kézben tartó zsidóságban találták meg. A borhamisítás vádjából kiindulva megtiltották a zsidóknak a szőlő birtoklását vagy bérlését, illetve az aszú vásárlását és az aszúszőlőbor készítését.⁶⁹ Még szigorúbban léptek fel a jórészt szintén helyi zsidókból rekrutálódott faktorok (közvetítők) ellen, akik a termelők és a külföldi kereskedők közötti kapcsolatok és tranzakciók fölött bábáskodtak. Először korlátozták a faktorok tevékenységét, majd a bortermelők az 1859-ben alapított Hegyljaji Borművelő Egyesületen keresztül saját fennhatóság alá helyezték a borkereskedelmet.⁷⁰ A zsidó közvetítők és a termelők kiszorítása nem hozta meg a várva várt eredményt, sőt a bortermelés a dézsmaváltság-törvény⁷¹ negatív pénzügyi következményei miatt tovább hanyatlott. Ezt az 1886-os és 1901-es filoxeravész tetőzte be. A betegség következtében a tokaj-hegyljaji szőlőterület 6900 hektárról 860 hektárra (87,6%-kal) zsugorodott.⁷² Az újratelepített szőlő

⁶⁵ MNL OL K 255 837. d. 1918/2. t. 6435/1918 P.M. 20 650. ü.sz. A pénzügyminiszter válasza Laky Géza segédtitkárnak, 1918. október 31.

⁶⁶ V. Molnár 1998.

⁶⁷ Ringer 2015: 8–9.

⁶⁸ Lengyelország felosztása, az olcsó osztrák bor elterjedése és Márai Terézia vámrendelete miatt.

⁶⁹ Orosz 2009: 302.

⁷⁰ Balassa 1975: 155–156; Högye 1986: 61–62.

⁷¹ Dézsmaváltság. *Magyar Néprajzi Lexikon*: <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1580.html> – utolsó letöltés: 2023. július 30.

⁷² Orosz 2009: 307.

az 1900-as évek végén kedvező – bár az előző század hozamától jelentősen elmaradó – termését 1909-ben egy másik szőlőbetegség, a peronoszpóra, illetve a jég tette tönkre.⁷³

Ilyen előzmények után érte a régió bortermelőit a háború kitörése. 1914 gyenge szőlőtermést hozott, 1915-ben a front közelsége miatt még az is kérdésessé vált, hogy le tudják-e szüretelni a termést. Ekkor még 40-50 koronát ért egy hektoliter bor, de mivel a hadigazdálkodásban a szesz és a sör elosztását a kormány a hadsereg igényeinek megfelelően központosította és szervezte,⁷⁴ a szabad kereskedelmet élvező tokaji bor ára növekedésnek indult. 1916 nyarára 120 koronára emelkedett a bor ára. Az 1916-os, fagyokkal és betegségekkel kárhozott igen gyenge termés csökkentette a kínálatot, amely az árak további növekedésével járt. 1916 végén már 250, majd 300 koronát adtak egy hektoliter tokaji borért.⁷⁵ A régió bortermelőiben „a filoxéra előtti áldásos idők elevenedtek fel”, végre remény mutatkozott számukra arra, hogy az előző évek befektetései, a háború miatt egekbe szökött munkabérek kifizetése és a horribilis anyagárak megtérülnek.⁷⁶ Ekkor már nem a gyenge termés és az alacsony árak, hanem az elégtelen számú boroshordó jelentette a legnagyobb problémát.⁷⁷

A borkivitel a kormány számára a külkereskedelmi mérleg helyrebillentésével kecsegtetett, ezért 1916-tól – a borkereskedők és bortermelők riadalmától kísérve – intenzív egyeztetések kezdődtek egy, az országos borexportot kézben tartó központi hivatal felállításáról. Hasonlóan történt más élelmiszerek esetében is, amelyek felvásárlása és elosztása felett a kormány által életre hívott „központok” monopóliummal rendelkeztek. A maximált árakhoz kötött felvásárlás következtében az élelmiszer előállítói vagy megtermelői kiszolgáltatott helyzetbe kerültek.⁷⁸ A borkereskedelem szereplőinek egymással ütköző érdeke, illetve a németek által felállított behozatali akadályok miatt a terv nem valósult meg.⁷⁹ Mindazonáltal Hegyalján is felröppentek olyan hírek, miszerint a borárakat maximálják. Az egyik sátoraljaújhelyi lap sietett megnyugtanni az érdekelteket, hogy ilyen kormányzati tervek nem léteznek.⁸⁰ A szabadkereskedelmet egyesek hivatalos bortőzsdék felállításával kívánták elősegíteni, amelyek nemcsak a bortörvény legfontosabb rendelkezéseinek betartatását segíthették volna elő, hanem a borárak tekintetében is megbízható információkkal láthatták volna el a termelőket és

⁷³ *Köztelek* 1910. július 2. 1611.

⁷⁴ A sörgyártás, így az ital mennyiségének csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy a hadigazdálkodás érdekében jelentős mértékben korlátozták az árpafelhasználást. Katona 2015: 144.

⁷⁵ *Kecskeméti Lapok* 1918. szeptember 6. 1–2.

⁷⁶ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1916. október 17. 1.

⁷⁷ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1916. november 3. 2.

⁷⁸ Bódy 2018: 155–156.

⁷⁹ *Tokaj–Hegyalja* 1917. szeptember 8. 4; *Köztelek* 1917. október 20. 1738–1739; *Pesti Napló* 1918. március 2. 10.

⁸⁰ Magas borárak. *Felsőmagyarországi Hírlap* 1916. október 3. 1.

kereskedőket. A kezdeményezés a hatóságoknál nem talált értő fülekre, így nem valósult meg.⁸¹

A magyar borkivitel egészét kezében tartó ügynökség vagy a kereskedelmet elősegítő hivatalos intézmény hiányában az ország legfontosabb bortermelő régiójában organikus módon „bortőzsdék”, más néven borbörzék szerveződtek. A termelők, borkereskedők és borügynökök⁸² jellemzően nagyobb, a borkereskedelembe érintett városok frekvenciált kávézóiban kialakított bortőzsdéken bonyolították le ügyleteiket. A tőzsdéken a kereslet találkozott a kínálattal, illetve a borügynökök révén a bortermelést és -kereskedelmet érintő fontos információk is ide koncentráálódtak.⁸³ A bortőzsdén mindenfajta ügylet kötött, de igazán azokról váltak hírhedtté, amelyek során a helyi kereskedők felvásárolták a termelőktől a bort, majd azt kisebb-nagyobb haszonnal továbbadták nagyobb kereskedőknek, nemzetközi vagy belföldi vállalatok ügynökeinek és külföldi üzletkötőknek. A kritikusok szerint a

„[k]ávéházi asztaloknál ugyanaz a borkészlet 8-10-szer cserél gazdát. A szőlősgazda összesen nem kap annyit minden kiadásáért, tőkebefektetéséért és munkájáért, amennyit a nyíregyházi, miskolci, sátoraljaújhelyi stb. kávéházi tustőzsdék látogatói félóra alatt zsebre raknak, anélkül, hogy egyebet tudnának a borról, minthogy az valamely pincében fekszik.”⁸⁴

Sátoraljaújhelyen a Központi Kávéházban létrejött bortőzsdé volt a leghíresebb mind közül. Itt a háborús konjunktúra fellendülésével a borkereskedelem az évtizedes tradíciók alapján éledt újjá. Ennek is köszönhető talán, hogy a „hatóságok hosszú éveken át nyugodtan nézték és csak természetesnek találták ezt az állapotot”.⁸⁵ Bár nem mindenki értett egyet ezzel az elnéző magatartással. Amikor 1916 végén a vidéket borkereskedők egész tömege özönlötte el (köztük Galíciából érkezett zsidó kereskedők is),⁸⁶ egy névtelenségbe burkolódzó újságolvasó azt sérelmezte, hogy az „idegenből érkezett spekulánsok” tisztességtelen üzleteléseinek következtében megfizethetetlenül felverik a bor árát, mind a borértékesítésből élő üzletemberek, mind pedig a helyi „munkás polgár” fogyasztók számára. A piacról kiszorult törvényesen és hivatásos módon működő borkereskedők fennmaradása érdekében javaslatot tett a hatóságoknak arra nézve, hogy milyen módon lehetne ellehetetleníteni a zugkereskedelmet: „Egy razzia még mindig idejében vetne véget a kávéházi borkereskedelemnek, aminek megszüntetése csak a rendőrkapitányon múlik.”⁸⁷

⁸¹ *Pesti Hírlap* 1915. szeptember 4. 16; uo. 1916. június 30. 13.

⁸² Olyan személyek, akik összekötötték a termelőket a vevőkkel. Ebből kifolyólag kellő helyismerettel és kiterjedt kereskedelmi kapcsolati hálóval rendelkeztek.

⁸³ *Pesti Hírlap* 1915. szeptember 4. 16.

⁸⁴ *Pesti Napló* 1918. június 4. 3.

⁸⁵ *8 Órai Újság* 1918. július 23. 3.

⁸⁶ *Tokaj–Hegyalja* 1916. szeptember 16.

⁸⁷ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1916. október 27. 2.

1916-ban azonban razziára nem került sor, a helyi bortőzsde köré szerveződött borkereskedelem tovább folytatódott. Az 1917-es kitűnő szőlőtermést követően az árak tovább növekedtek. 1918 tavaszáig 400–450 koronás árak állandósultak, ami az egész vidéket eufóriával töltötte el.⁸⁸ Az 1918-as évre is bőséges termés ígérkezett, így Tokaj-Hegyalján a kereskedők már jóval a szüret előtt elkezdték a maradék tavalyi bor felvásárlását és az adott évre várt eredmény lekötését. A borok árai elképzeltelmenten magasságokba emelkedtek. A jó minőségű tokaji borokat májusban átlagosan 1200–1300, míg júniusban 1600–1700 koronáért kínálták,⁸⁹ de a bortőzsdén akár 2500–2600 koronás árakon is túladhattak rajtuk.⁹⁰ Ekkor már a fővárosi lapok is a sátoraljaújhelyi bortőzsdén folytatott „lánckereskedelem” árfelhajtó hatásáról cikkeztek, a hatóságokat pedig a „spekulánsok” elleni fellépésre biztatták. Mint az egyik ilyen írás megjegyezte: „[a spekulánsok] azonfelül, hogy a belföldi fogyasztás számára is megfizethetlenné teszik manipulációikkal a bort és a külföldi vevőket is elijeszti a vételektől, még a kincstárt is megkárosítják”.⁹¹ Nem mindenki látta azonban ilyen negatívan a szerepüket, számos helyi bortermelő üdvösnek vélte a kereskedők jelenlétét, rájuk mint „Tokajhegyalja jótevőire” tekintett.⁹²

Az 1918-as razziának pusztító hatása volt a borárakra. A nagykereskedés gyakorlatilag egész Északkelet-Magyarországon leállt,⁹³ miközben az ország más részein tovább adták-vették a bort. A belföldi fogyasztók nagy öröme egy liter tokaji bor ára 24–26 koronáról 12–14 koronára esett vissza.⁹⁴ A megváltozott körülmények miatt a régióban a bortermelők részéről a razziákat heves felzúdulás kísérte. Az egyik szőlőbirtokos, Kolozsy Ferenc azon kesergett, hogy a „szétugrasztott külföldi idegenforgalom hiányában ismét a tönk szélére állíthat benünket”. Szerinte a razziáknak „tisztán az önzés, a sárga irigység volt a mozgató ereje”.⁹⁵ Egy másik érintett sérelmesnek tartotta a borkereskedelemben részt vevő személyek üldözését, akik az adósságból a borvidéket kiemelték, és a szőlőbirtokosokat tisztességes bevételhez juttatták. Annál is inkább értetlenül állt az eset előtt, mivel „Tokaj-Hegyalja akkor volt boldog, mikor az orosz-lengyelországi zsidók a Hegyalját ellepték, a borokat még szüretkor összevásárolták”.⁹⁶ Molnár Béla, Zemplén megye országgyűlési képviselője, egyben nagybirtokos, a vármegye közigazgatási bizottságának ülésén adott hangot felháborodásának:

⁸⁸ *Borászati Lapok* 1918. április 14. 169; *Sárospatak* 1918. november 11. 1.

⁸⁹ *Magyarország* 1918. június 4. 9; *Budapest* 1918. július 9. 9.

⁹⁰ *Borászati Lapok* 1918. augusztus 11. 361.

⁹¹ *Az Újság* 1918. május 19. 15; *Pesti Napló* 1918. június 4. 3

⁹² *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. június 5. 1.

⁹³ A borászati felügyelők a júliusi, augusztusi és szeptemberi hónapokra, a tarcali és a beregszászi kerületekben a borforgalom szüneteléséről és az eladások leállításáról tettek jelentést. *Pesti Napló* 1918. augusztus 10. 15; *Borászati Lapok* 1918. szeptember 8. 410; uo. 1918. október 27. 491.

⁹⁴ *Sárospatak* 1918. szeptember 1. 1–2.

⁹⁵ *Sárospatak* 1918. augusztus 4. 2.

⁹⁶ *Sárospatak* 1918. augusztus 4. 1.

„Export nem lévén, [a bortőzsdén] a pincében lévő borok cserélnek gazdát, mindazonáltal magas árakat biztosítva a termelőknek. A legutóbb megtartott razziák szétugrasztották a tőzsdét, holott a vevőkre különösen most szüret előtt nagy szükség lett volna, hogy ne legyen árutorlódás, ami alacsony árakat eredményez.”⁹⁷

Mindazonáltal a hozzászólók elismerték, hogy a bortőzsde működése magában hordozta az adóelkerülés lehetőségét, de a fellépést aránytalannak tartották az elkövetett visszaélésekhez képest. Egyes hozzászólók burkoltan vagy nagyobb nyíltságot vállalva meg nem nevezett gazdasági érdekeket sejtettek a razzia hátterében. Az egyik budapesti lap egyes nagytermelőket és a borkereskedelemben érdekelt befolyásos ügynököket gyanúsított, akik nem bírták elviselni, hogy „a kisemberek [...] dirigálták az árakat”, így az volt az érdekük, hogy „a bortőzsde megszűnjön, hogy senki rajtuk kívül ne juthasson áruhoz, de főleg más ne folyhasson bele az árak irányításába”. Érdekeik biztosításáért „eljártak a hatóságoknál, melynek eredményeképpen [...] feltűzött szuronnal berontottak az imaházba és ott felháborító és példátlan garázdálkodást vittek végbe”.⁹⁸ A tokaji bortermelők is hasonló módon éreztek. Egyikük az áldásos külkereskedelmet folytató „pajeszos hitsorstársak” elűzését egy olyan „monopol társaság” javára írta, akik a borkiszállításra kizárólagos jogosultságot akarnak szerezni.⁹⁹ Bár nem mindenki vélekedett hasonlóan. Búza Béla, a razziákat ismét védelmébe véve, először a bor közszükségleti cikk jellegével érvelt, majd miután ezt többen cáfolták, a borkereskedőknek nyújtott bankhitelek (lombardkölcsonök) bedőlését sejtette a háttérben.¹⁰⁰

A tokaji bortermelők és -kereskedők a razziák okozta gazdasági kár kiküszöbölését a kereskedelem mihamarabbi újjáélesztésével kívánták elérni. Ennek érdekében elhatározták, hogy létrehoznak egy „Tokaj-Hegyaljai Borcsarnok” nevű egyesületet, mely egyfelől a termelői és kereskedelmi érdekeket védelmezi, másfelől a legitim borkereskedelmet szervezi és irányítja. A bortőzsde legális megszervezése vállaltan a hatósági visszaélések jövőbeni elkerülését szolgálta: „[Azt óhajtjuk, hogy] az arra jogosult és hivatott kereskedőknek a mai háborús, kivételes törvények uralma alatt is, a szabad és zavartalan kereskedelem folytatásában minden zaklatástól való mentességet, s azokkal szemben hatósági védelmet nyújtsion.” Mindeközben a Bernáth Béla képviselő és Búza Barna ügyvéd (Búza Béla testvére, később földművelésügyi miniszter) által vezetett küldöttség ellátogatott a Földművelésügyi Minisztériumba és a miniszterelnökhöz, ahol a politikusok sajnálatukat fejezték ki a kormány szándékaival ellentétes „tapintatlan” incidensért. Wekerle hangsúlyozta, „kívánatosnak tartják, hogy a tokaji borok ára minél jobban emelkedjék”, ezért is „a sátoraljaújhelyi borbörze állandósítását nagyon

⁹⁷ *Tokaj-Hegyalja* 1918. augusztus 17. 2.

⁹⁸ *Órai Újság* 1918. július 23. 3.

⁹⁹ *Sárospatak* 1918. szeptember 1. 1–2.

¹⁰⁰ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. július 27. 1–2; *Sárospatak* 1918. szeptember 15. 3; *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. szeptember 21. 1–2.

helyesli, a maga részéről támogatja”.¹⁰¹ Gyors ütemben jegyeztették be az egyesületet, és állították fel annak vezetőtestületét, így a bortőzsde már szeptemberben el is kezdte a működését.¹⁰² Mindhiába, mivel a tokaji bortermelők közben azzal szembesültek, hogy a kormány einstandolja a tokaji kereskedelmet.

A Kereskedelmi Minisztérium már 1918 júniusában megkezdte a nemrégiben a Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia bábáskodása mellett létrejött Ukrán Népköztársaságba irányuló borkereskedelem központosítását. E tervek értelmében az Ukrajnába történő borszállítást egy olyan szindikátus végezte volna, amelyben a Haditermény Rt. domináns tulajdonrészét birtokol.¹⁰³ Amikor augusztus végére a sajtó nyilvánosságra hozta a kormány szándékát, a sátorlajújhelyi bortőzsde szervezése okafogyottá vált. A tokaj-hegyaljai szőlőbirtokosok és az ő érdekeiket képviselő helyi politikusok között újabb felháborodási hullám vonult végig. A döntést úgy értékelték, hogy a kormány teljesen kiszolgáltatotta a hegyaljai termelőket a Haditermény Rt.-nek, a szabadkereskedelem ilyen fokú korlátozása pedig egyenértékű „a tokaji bortermelők tönkre tételével”. A szindikátus szükségességét nem vitatták, de követelték, hogy a részvénytársaság legalább kétharmad részben a tokaj-hegyaljai bortermelőkből és kereskedőkből álljon. Az egységes érdekképviseletet a Hegyaljai Bortermelők Szövetségének létrehozásával biztosították.¹⁰⁴ Az ukrajnai borkivitel intézményesítéséről szervezett budapesti értekezleten a tokaj-hegyaljai termelők egységes és heves tiltakozása meghátrálásra készítette a kormányt, amely engedményeket tett a termelők felé: leszállították a részvények névértékét, ezáltal több kisebb szereplőnek biztosítva részvételt, a résztvevők számát nem korlátozták, illetve a Haditermény Rt.-t csak szállítási, adminisztratív, valamint elszámolási feladatokkal bízták meg a nyereség szabad lekötése nélkül. A Magyar Borkiviteli Társaság már ilyen feltételek mellett kezdte meg a részvények jegyzését.¹⁰⁵ A vállalat azonban soha nem alakult meg, mivel az őszirózsás forradalom eltiport minden borexportra vonatkozó tervet és törekvést.

A RAZZIA A TÖRTÉNÉS SZEMSZÖGÉBŐL – KÖVETKEZTETÉSEK

A razziák során többnyire magyar állampolgárságú zsidókat büntettek kisebb, általános kereskedelmi tevékenység végzése közben elkövetett szabálytalanságokért. A zsidó közvéleményt sokkolta a kizárólag őket érintő brutális bánásmód, amellyel addig csoportosan csak eldugott kis falvak vérvádhisztériákat elszenvedő zsidó lakói találkozhattak. Felháborodásuk nem volt alaptalan, ugyanis ekkor

¹⁰¹ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. augusztus 10. 2.

¹⁰² *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. augusztus 17. 2.; *Zemplén* 1918. szeptember 28. 2.

¹⁰³ *Pesti Napló* 1918. június 19. 11.

¹⁰⁴ *Felsőmagyarországi Hírlap* 1918. augusztus 31. 1.; uo. 1918. szeptember 4. 1.

¹⁰⁵ *Világ* 1918. szeptember 4. 10.; *Borászati Lapok* 1918. szeptember 8. 409; *Szeged és Vidéke* 1918. szeptember 10.

történt meg először a kiegyezés óta, hogy a hatóságok felrúgva a szabadelvűség eszméjét, felekezeti alapon léptek fel a zsidó vallású állampolgárok egy szélesebb csoportjával szemben. Ennek oka, hogy a razzia az ezt bizonygató állítások dacára nem a galíciai illegális kereskedőket érintette, hanem az ország északkeleti régióiban élő, javarészt ortodox, kisebb mértékben haszid magyar állampolgárságú zsidókat. A razzia során a rendőrség és a csendőrség nem tett különbséget a pajeszos, kaftános, hosszú szakállat viselő, „falusias” foglalkozásokat űző magyar zsidó lakosság¹⁰⁶ és a célba vett „galíciai élősködők” között. A galíciai és magyar ortodox/haszid zsidóknak a razzia során való összemosása nem volt független a politikai közbeszédtől, amelyben egyes politikusok és sajtóorgánumok az idegen galíciai zsidók alatt gyakran nemcsak az 1914 után menekülteket értették, hanem azokat is, akik bár a 19. század közepétől az országban éltek, de – véleményük szerint – nem asszimilálódtak eléggé a magyarsághoz. Mindeközben az ország északkeleti megyéiben élő ortodox zsidók többsége magyar nyelvű és értékrendű, az ország irányába teljes mértékben lojális állampolgárként élt. Ahogy az a hatóságok nyilatkozataira épített sajtóbeszámolók elemzéséből is kitűnik, a galíciaiak ellen megfogalmazott vádak nem tényleges problémát takartak, hanem a razzia igazolását szolgálták. A közvélemény számára sokkal könnyebb volt elfogadni egy ilyen súlyos túlkapást, mert a háborús nélkülözésekért bűnbakká tett, így sokak által gyűlölt csoport, az „idegen galíciaiak” ellen szólt. A taktika fényesen bevált, a magyar állampolgárságú zsidók meghurcolásáról szóló híreket elkendőzve a sajtó többsége a „koszos, élősködő és kapzsi galíciaiak” meg regulázásáról tudósított. A széles körben terjesztett magyarázat ellen szinte csak a zsidó felekezeti lapok tiltakoztak. A razzia brutalitásában szerepet játszhatott a cselekményben részt vevő hatóságok, különösképpen a határrendőrség és csendőrség galíciaiakkal vagy éppenséggel a zsidókkal szemben érzett mély utálatá is. A borral lánckerkedelmet folytató galíciai zsidók elleni sikeres kampány alapján indokoltnak tűnnek azok a feltételezések, melyek szerint a magyar közvélemény bizonyos rétegeiben ekkor már a galíciaiak elvont fogalma átfedésben állt a magyarországi zsidók, különösképpen az ortodox vagy haszid zsidók hús-vér személyével.¹⁰⁷ Továbbá ezek az akciók precedensértékűek voltak a Horthy-korszakban lefolytatott zsidóellenes razziák számára.¹⁰⁸

A legfontosabb kérdés természetesen továbbra is az, hogy miért állhatott érdekében a liberális kormánynak ilyen drasztikus és rejtett módon beavatkozni Tokaj-Hegyalja gazdasági életébe, egyfelől a razziák, másfelől az ukrán borkivitel monopolizálásán keresztül. Az ukrainai borkivitel gyors megszervezése valószínűsíthetően az általános élelmiszerválsággal állhatott összefüggésben. Az élelmiszer-, de mindenekelőtt a gabonahiányt Ukrajnából kívánták fedezni, aminek feltételeit a „kenyérbékeként” aposztrofált breszt-litovszki békeszerződés rendelkezései

¹⁰⁶ Csíki 1999: 311; Körner 2013: 49–52.

¹⁰⁷ Erről bővebben: Bihari 2008: 64; Stark 2015: 233.

¹⁰⁸ Stark 2015: 232.

teremtették meg.¹⁰⁹ A magyar korona drasztikus elértéktelenedése miatt¹¹⁰ nehézséget okozott a rubelben történő fizetés. A magyar kormány vállaltan a borkivitelből kívánta fedezni az ukrán gabona árát, az export monopolizálását pedig ennek a célnak rendelte alá.¹¹¹ Ez alapján akár azt a feltételezést is fel lehet vetni, hogy az ukrainai borkivitel monopolizálásának előkészítését a galíciai feketézők elleni razziával alapozták meg, amely szándékosan a helyi (zsidók által dominált) borkereskedelem ellen irányult. Az akció két fontos eredményt is hozott számukra: a határokon átívelő kereskedelem megszűnt, így a tokaji bor nem került eladásra addig, amíg a szindikátust felállították, másrésztől a razzia drasztikusan leverte a bor árát, így a borászok rákényszerülhettek arra, hogy alacsonyabb áron adják el a bort a majdani szindikátusnak, amelyet egy pezsgő borkereskedelem esetén a termelők és helyi kereskedők könnyűszerrel megkerülhettek volna a feketepiac működtetésével.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
K 184 Földművelésügyi Minisztérium iratai, 1918–1919.
K 255 Pénzügyminisztérium iratai, 1918.

8 Órai Újság, 1918.
A Nap, 1918.
Alkotmány, 1918.
Az Est, 1918.
Az Újság, 1918.
Borászati Lapok, 1916–1918.
Budapest, 1918.
Budapesti Hírlap, 1818.
Egyenlőség, 1918.
Felsőmagyarországi Hírlap, 1913–1918.
Friss Újság, 1918.
Kassai Újság, 1918.
Kecskeméti Lapok, 1918.
Köztelek, 1910–1918.
Magyarország, 1918.
Máramarosi Független Újság, 1918.
Miskolczi Napló, 1918.
OMKE – Magyar Kereskedelmi Egyesülés Hivatalos Lapja, 1918.
Pesti Hírlap, 1915, 1918.

¹⁰⁹ Gebei 2018: 105–108.

¹¹⁰ Botos 2015: 96.

¹¹¹ *Budapesti Hírlap* 1918. március 24. 12; *Pesti Napló* 1918. június 19. 11.

Pesti Napló, 1918.
Sárospatak, 1918.
Szeged és Vidéke, 1918.
Tokaj–Hegyalja, 1916–1918.
Világ, 1918.
Zemplén, 1918.
Zsidó Szemle, 1918.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balassa Iván 1975: Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja. XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedésében. In: Takács Imre (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–1974*. Budapest, 145–157.
- Bihari Péter 2008: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitaizmus az első világháború Magyarországn*. Budapest.
- Bódy Zsombor 2018: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után: Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. Budapest, 151–194.
- Borbély Tamás 2018: „... gácsországi földönfutók Győrben”. Győr és a galíciai menekültek az első világháború idején. In: Halmos Károly – Kovács Janka – Lászlófi Viola (szerk.): *Mozgás és átalakulás. A migráció és a társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 30.) Budapest, 49–59.
- Botos János 2015: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk* (3.) 60. 70–138.
- Csíki Tamás 1999: *Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon*. Budapest.
- Csorba Csaba 2017: „Szerettem volna, ha nem kísért a múlt”. *Sátoraljaiújhely zsidóságának története*. Sátoraljaiújhely.
- Gebei Sándor 2018: A „Kenyérbéke” – az első breszti béke, 1918. február 9. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae* 45. 99–112.
- Hőgye István 1986: A hegyaljai görögök és zsidók szerepe az árucserében (1711–1848). In: Szabadfalvy József – Viga Gyula (szerk.): *Árucseré és migráció*. Miskolc, 57–64.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán é. n. : Zsidóellenes erőszak az első világháború és az őszirózsás forradalom idején. *Konfliktuskutato.hu* http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&layout_id=25&Itemid=218&layout=datawiz-map&tmpl=datawiz – utolsó letöltés: 2022. augusztus 9.
- Katona Csaba 2015: Töréspont. Az első világháború hatása a magyarországi sörgyártásra, különös tekintettel Budapestre. In: *Budapesti hétköznapiak, 1914. A Nagy Háború hátszágának életképei*. (Elektronikus dokumentum.) Budapest, 141–152.
- Komoróczy György 1944: *Borkivitelünk észak felé. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből*. Kassa.
- Konrád Miklós 2018: A galíciai zsidó bevándorlás mítosza. *Századok* (152.) 1. 31–60.
- Körner András 2015: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867–1940*. Budapest.

- Orosz István 2009: Népeesség változás és társadalmi átalakulás Hegyalján a 19. században. In: Orosz István – Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. Debrecen, 295–316.
- Parádi József 2016: *Határrendőrség a történelmi Magyarországon 1906–1918. Rendvédelem-történeti Füzetek* (26.) 51. 43–56. <https://doi.org/10.31627/RTF.XXVI.2016.51N.43-56P>
- Pelle János 2014: Az „idegen zsidók” és a m. kir. Belügyminisztérium. *Valóság* (57.) 6. 34–48.
- Pietsch, Walter 1999: *Reform és ortodoxia. A magyar zsidóság belépése a modern világba*. Budapest.
- Ringer István 2015: A tokaj-hegyaljai zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének főbb vonásai a 18–19. században. In: Veres László – Ringer István: *A sváb és a zsidó nemzetiség hatása Tokaj-Hegyalja gazdaságtörténetére*. Szerencs, 1–18.
- Stark Tamás 2015: Az „idegen” zsidók galíciai deportálásának előtörténete. In: Horváth Zita – Halász Dorottya (szerk.): *Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában. Interpretációk egy témára*. Miskolc, 228–240.
- Ungváry Krisztián 2016: A zsidóság szerepe Tokaj-Hegyalja borászatában. *Zempléni Múzsza* (16.) 2. 40–43.
- V. Molnár László 1998: Tokaji borok a cárok asztalán. Adalékok a 18. századi hegyaljai borok oroszországi kiviteléhez. *Világtörténet* (20.) 1–2. 37–41.
- Varga László 1992: Zsidó bevándorlás Magyarországon. *Századok* (126.) 1. 59–79.